

aan de snufjes van de moderne techniek zal dan zelfs de meest verstokte archief-historicus weten te bekoren.

Tenslotte mag naar aanleiding van deze uitgave ook nog wel een persoonlijke opmerking gemaakt worden. De redactie van het *Documentatieblad Nederlandse Kerkgeschiedenis* gaat er namelijk prat op dat zij al zovele jaren een deskundige collega in haar midden heeft. Die deskundigheid heeft Hans de Valk al herhaaldelijk aan de dag gelegd in de gedegen gedocumenteerde bijdragen die hij aan het *DNK* heeft geleverd. Wie deze RGP-banden raadpleegt, begrijpt waarop die deskundigheid is gestoeld: een ongeëvenaarde kennis van de talrijke bronnen in binnen- en buitenland. Een oprechte gelukwens aan de leek die zulk een voortreffelijk documentatiewerk heeft geleverd dat geen monnik het hem zou kunnen verbeteren, is tot besluit van deze bespreking dan ook meer dan op zijn plaats.

Jan Roes

- ¶ E. Verhoef, *W.C. van Manen. Een Hollandse Radicale Theoloog*, Kok, Kampen 1994, 91 blz. ISBN 90 242 8475 9. f 22,50.

Het hier aangekondigde boek is een korte biografie – het biografisch gedeelte beslaat 63 pagina's, de resterende 17 pagina's vormen een uitgebreide bibliografie – over de nieuwtestamenticus Van Manen. Deze geleerde maakte deel uit van de zo genaamde 'Hollandse Radicalen', een groep theologen die unaniem van mening was dat de brieven van Paulus pseudepigrafisch waren. Van Manen wordt wel getypeerd als de laatste vertegenwoordiger van deze school.

Na eerst kort jeugd en studententijd – als student te Utrecht stond Van Manen al bekend als aanhanger van de moderne richting – beschreven te hebben, beslaan de drie daarop volgende hoofdstukken de periode van diens predikantschap, te Abbenbroek (1865-1870), Winkel (1870-1875) en Zierikzee (1875-1885). De laatste hoofdstukken handelen over Van Manens professoraat; tevens wordt zijn werk beoordeeld. Als predikant kwam hij eveneens duidelijk naar voren als aanhanger van de moderne richting. Van Manens dissertatie had als onderwerp de authenticiteit van de eerste brief van Paulus aan de Thessalonicensen; de echtheid daarvan werd door hem vurig verdedigd. Daarnaast wijst de auteur op de veelzijdige publicitaire activiteit van de beschrevene. Van Manen schreef onder andere over fetisjisme, het nut van levensverzekeringen, vrouwenkiesrecht in de kerk, spiritisme; scherp keerde hij zich tegen de